

Bóna Judit szerk.

Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban (Bodnár Noémi)

ELTE EÖTVÖS KIADÓ. BUDAPEST. 2017. 243 OLDAL

Merre tart a gyermeknyelvkutatás?

Bóna Judit, a kötet szerkesztője a bevezetőben megfogalmazza: bár a gyermekek nyelvelsajátítása, a gyermeknyelv fejlődése csak a huszadik században került a tudományos vizsgálatok fókuszába, már az ókor óta érdekli a tudósokat. Az *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban* című könyv tizenegy tanulmányban mutatja be a gyermeknyelvi kutatások aktuális kérdéseit, módszereit és irányait. A tanulmányok szerzői (Gósy Mária, Bóna Judit, Vakula Tímea, Váradi Viola, Markó Alexandra, Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka, Varjasi Gergely, Horváth Viktória, Neuberger Tilda, Krepesz Valéria, Tar Éva, Auszmann Anita, Jordanidisz Ágnes, Zsák Éva Indira) a gyermeknyelv, a fonetika, a fonológia jeles kutatói.

Gósy Mária *Anyanyelv-elsajátítás: kutatási irányok, módszerek, lehetőségek* című tanulmánya (9–35) a terjedelmi korlátok ellenére részletes összefoglalója a nemzetközi és a hazai gyerekenyelvi kutatásoknak. A szerző felvázolja a nyelvelsajátítás kutatásának szerteágazó elméleti hététerét, bemutatja a gyermeknyelvi vizsgálódásokat a huszadik század eleji, elsősorban a szótanulásra koncentrált kutatásoktól kezdve egészen a huszonegyedik századi modern, a nyelv minden szintjére kiterjedő mérésekig. Hangsúlyozza azonban, hogy vannak még a gyermeknyelvnek, a nyelvelsajátításnak kevésbé kutatott területei, például a két- vagy többnyelvűség, a nyelvjárássok és a standard összefüggései, amelyek számos kutatási lehetőséget rejtenek. Bemutatja, hogyan változott az évek során a gyermeknyelvi kutatások módszertana, különös hangsúlyt fektetve a hangrögzítés megjelenésének a jelentőségére, valamint a kísérletes technikák kialakulására. Végül pedig szól a különböző gyermeknyelvi adatbázisok hasznosságáról, az atipikus nyelvi fejlődésű gyermekek vizsgálatáról, valamint említ néhány, hazánkban meglehetősen ritkán kutatott területet a gyermeknyelv témaköréből.

Bóna Judit *GABI – a gyermeknyelvi beszédatadtbázis a kutatásban* (51–65), valamint Vakula Tímea és Váradi Viola *Gyermeknyelvi hangfelvételek rögzítésének és lejegyzésének tapasztalatai a GABI alapján* (65–97) című tanulmánya szorosan összefügg, mindkettő a GABI (*Gyermeknyelvi beszédatadtbázis és Információtár*) adatbázist mutatja be. Bóna Judit felhívja a figyelmet a beszédatadtbázisok jelentőségére, ugyanis mind a nemzetközi, mind a hazai beszédkutatásban elvárás, hogy a beszédtudósok megfelelő mennyiségű adatközlő anyagát vizsgálják. A legjelentősebb külföldi és magyar adatbázisok rövid bemutatása után szól a gyermeknyelvi beszédatadtbázisok specifikus jellemzőiről, a felvételek készítésekor ugyanis figyelembe kell venni a gyermekek fonetikai, szókincsbeli és grammatikai fejlődését, valamint oda kell figyelni a kiejtési sajátosságokra is. Ezek miatt a speciális szempontok miatt a gyermeknyelvi beszédatadtbázisok létrehozása talán még nagyobb odafigyelést igényel, mint a felnőtt beszélők anyagait gyűjtő adatbázisoké. A tanulmányból kiderül, hogy a gyermeknyelvi beszédatadtbázis ötlete 2007-ben merült fel az ELTE Fonetikai Tanszékén, ám csak valamivel később, 2013-ban alakult meg a tanszéken a Gyermeknyelvi Kutatócsoport, amelynek egyik fő célja a gyermeknyelvi beszédatadtbázis létrehozása volt. Bóna Judit kitér az adatbázis létrehozásának etikai vonatkozásaira is: a gyermekekkel csak szülői engedéllyel készítenek

felvételeket, amelyeket anonim módon tárolnak. A tanulmány utolsó részében a felvételi protokollt ismerteti a szerző, valamint röviden ír a távlati kutatási tervekről és a felvételek annotálásáról.

Ezt a kérdéskört bontja ki tanulmányában Vakula Tímea és Váradi Viola, akik szintén kifejtik a felvételi protokollt és a körülményeket, kiemelve a spontán narratíva speciális interjúhelyzetét. A gyerekeket gyakran nehéz rábírní arra, hogy hosszan beszéljenek egy-egy kérdésről, így az interjúkészítőnek igyekeznie kell olyan helyzetet teremteni, hogy a kisebbeknek ne okozzon problémát a hosszabb megnyilvánulás. Fontos a kérdésfeltevés módja, valamint az interjúkészítő határozottsága is, nagy szerepe van továbbá a nonverbális visszajelzéseknek az interjú alatt. A felvételező társalgási stratégiáiról is írnak a szerzők. A tanulmány központi témája a felvételek annotálása. A felvételek lejegyzése a Praat-tal (nyílt forráskódú komplex akusztikai jelfeldolgozó program) történik. A szerzőpáros ismerteti az annotálás egyes lépéseit, valamint szól a nehézségekről is, például arról, hogy az annotálás folyamata nagyon erős koncentrációt igényel, és hosszú időt vesz igénybe egy-egy felvétel feldolgozása, valamint a lejegyző számára nehézséget okozhatnak a gyermek esetleges ejtési hibái, pontatlan artikulációja, a gyermeknyelvi szavak, a rövid közlések és a nem beszédjellegű hangok.

A gyermeki artikuláció vizsgálata – Új lehetőségek a hazai kutatásban (65–97) című tanulmány (szerzők: Markó Alexandra, Csapó Tamás Gábor, Deme Andrea, Grácsi Tekla Etelka, Varjasi Gergely) főként a gyermekek artikulációjának kutatásához vezető utakat kívánja bemutatni. A hazai artikulációs kutatások és néhány korszerű artikulációvizsgálati eljárás áttekintése kap helyet a tanulmány első részében. Az ultrahangos vizsgálat, az elektromágneses artikulográfia (EMA) és az elektroglossográfia mind olyan eljárás, amely alkalmas a dinamikus artikulációs vizsgálatokra. Ez azt jelenti, hogy a képzőszervek működését folyamatosan követni tudják, nem csak pillanatnyi állásukat képesek rögzíteni. A beszédhangképzés számos változáson megy át egy ember élete során: az olyan fiziológiai változások, mint például a hangszalagok nyúlása, a gége süllyedése és növekedése, mind hatással vannak rá. A három fent említett vizsgálati eljárás részletes bemutatása után a szerzők áttekintik ezeket a változásokat a csecsemőkortól egészen a felnőttkorig. Ezt követően ismertetnek néhány olyan mérést, amelyek a már bemutatott korszerű eljárásokat alkalmazzák a gyermeknyelvi kutatásokban. A tanulmány második fele egy saját kísérlet bemutatására koncentrál, amelyben ultrahanggal vizsgálták a szomszédos zöngétlen felpattanó zármássalhangzók által a magánhangzókra kifejtett koartikulációs hatásokat két gyermek és egy felnőtt kontrollszemély segítségével. A vizsgálat eredményei azt sugallják, hogy a gyermekek artikulációjának vizsgálatához megfelelő lehet az ultrahangos eljárás. A gyermekek artikulációja még kevésbé kutatott terület, számos vizsgálati lehetőség áll a kutatók előtt, a kutatócsoport tervei között szerepel például a koartikuláció vizsgálata ultrahang és EMA segítségével felnőtt és gyermek adatközlőknél egyaránt.

Horváth Viktória *Megakadásjelenségek és időzítési sajátosságaik 6–9 éves gyermekek spontán narratíváiban (97–121)* című írása ismerteti a spontán narratíva speciális helyzetének a jellemzőit, valamint bemutatja a megakadásjelenségek típusait. Felillant néhány olyan kutatást, amely a gyermekek életkorának és a megakadások előfordulásainak az összefüggéseit vizsgálta, és röviden kitér a hazai előzményekre is. A szerző saját kutatásában 40 narratívát, összesen 112 percnyi anyagot vizsgált. A vizsgálatban 6 és 9 év közötti gyerekek vettek részt, négy korcsoportra bontva, korcsoportonként tíz fő. A narratívák elemzésében a következő megakadásjelenségekre koncentrált: kitöltött szünet, ismétlés, újraindítás, szünet a szóban, téves kezdés, grammatikai hiba, sorrendiségi hibák, téves szó és kontamináció. A teljes korpuszban több mint 800 megakadásjelenséget talált a szerző, ezek bemutatásával és elemzésével zárja a tanulmányt.

A szókincs alakulása a beszédfejlődésben (121–141) című tanulmány szerzője, Neuberger Tilda ismerteti a mentális lexikon kutatásának főbb kérdéseit, a tanulmány fő céljaként pedig a szókincs fejlődésében megmutatókozó univerzális és nyelvspecifikus jellemzők tárgyalását tűzi ki. Ahogy a beszédhangképzés, úgy a szókincs is hatalmas változáson megy keresztül a csecsemőkortól a felnőttkorig, ennek áttekintését is fontosnak tartja a szerző, kiemelve a produkció és a percepció eltérő fejlődését. A beszédpercepció kapcsán megemlíti az anyai nyelv vagy dajkanyelv jelenségét, amely az a speciális beszédmód, amelyet az édesanyák (és általában a felnőttek) használnak, amikor

a kisbabákhoz beszélnek. A szerző áttekinti a gyerekek beszédfejlődését az expresszív gügyögéstől egészen a komplex szövegek megjelenéséig. A tanulmány következő részében ismerteti a szókincsvizsgálat módszertanát, és bemutat néhány hazai kutatást. A gyermeknyelv vizsgálatában több módszerre is van lehetőség; a korai vizsgálatok az általában a szülők által vezetett szókincsnaplókat vették alapul, amelyek kellő körültekintéssel akár a mai napig használhatók. Számos mérési lehetőség áll még a kutatók rendelkezésére attól függően, hogy mit kívánnak mérni: léteznek szókincsztesztek, szóasszociációs mérések. A szerző a definícióalkotás, a spontán beszéd, illetve a szóasszociációk vizsgálatára koncentrálnak jelen tanulmányban. Külön pontban tárgyalja a mentális lexikon nagyságára vonatkozó kérdéseket, tudniillik a mentális lexikon nem mérhető, így nagyságát csak megbecsülni lehet, ezért többféle elmélet létezik a méretére vonatkozóan. A szerző zárásképpen a gyerekek által elsajátított szavak szófaji kérdéseit elemzi.

Krepsz Valéria és Gósy Mária *Morfémaidőzítési sajátosságok az anyanyelv-elsajátításban*(141–169) című tanulmányának középpontjában egy 4, 5 és 6 éves gyermekekkel végzett kísérlet áll. A kísérletben olyan kérdésekre keresték a választ, hogy a gyermekekre is jellemző-e az a korábbi mérések nyomán kirajzolódó tendencia, tudniillik az, hogy az egyre növekvő szótagszámú szavak ejtési ideje csökken (felnőttek esetében ez a jellemző), valamint elemezték azt is, hogy a szótövek és a toldalékok ejtésének aránya hogyan változik a vizsgált életkorban. A részletes szakirodalmi áttekintés és az alapvető fogalmak tisztázása után megismerhetjük a kísérlet módszertanát: a mérésben összesen harminc gyermek hanganyagát használták a GABI adatbázisból, az anamnézislapok tanúsága szerint mindannyian ép hallásúak, ép ejtésűek, és hasonló szociológiai háttérrel rendelkeznek. A szerzők a gyermekek spontán narratíváit elemezték, összesen 420 percnyi anyagot. A tömorfémák mellett öt különböző toldalékot (összesen 1800 morfémát) vizsgáltak a Praat segítségével. Az eredményeket is ismertetik a szerzők: a gyerekeknél mind a beszédtempó, mind a tömorfémák ejtési időtartama növekedett az életkor előrehaladtával. Az összefoglalásban az adatok széles körű elemzése olvasható. A mérés eredményei mellett, hogy rávilágítanak arra, hogy a vizsgált életkorban jelentős minőségi változások mennek végbe a gyermekek spontán közléseinek az ejtésében, a szavak mentális reprezentációjának pontosabb megértéséhez is hozzájárulnak, és nem utolsósorban a tö- és toldalékmorfémák időviszonyainak alakulásáról is fontos adatokkal szolgálnak.

Tar Éva sajátos témát választott: az atipikus nyelvi fejlődésű gyermekek beszédét vizsgálja *A szó eleji elől képzett zárhangok zöngésségi tulajdonságai beszédhanghiba tüneteit mutató gyermekek beszédprodukciónak* (169–183) című tanulmányában. A bevezető szakaszban áttekinti a magyar nyelv explozívainak képzési, hangszerkezeti sajátosságait, valamint ezek elsajátításának az idejét és módját a tipikus fejlődésű gyerekek esetében. Az atipikus nyelvi fejlődésű (azaz jelen esetben beszédhanghibás) gyerekekre vonatkozó eddigi kutatási eredmények felvázolása után bemutatja saját kismintás kutatását is, amelyben hét tipikus fejlődésű és hét beszédhanghibás gyermek beszédadatainak a vizsgálatát végezte el a /p, b, t, d/ explozívák megvalósulásaira koncentrálnak. A vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy a vizsgálatban részt vevő, atipikus nyelvi fejlődésű gyermekek a zöngésségi kontraszt elsajátítottságának szempontjából heterogén csoportot alkottak, míg a tipikus fejlődésű gyermekek között sokkal nagyobb individuális különbségek vannak ebből a szempontból. A vizsgálat eredményeit megerősítheti egy nagyobb mintán elvégzett mérés.

Ausmann Anita *Gyermekek magánhangzói 7 és 13 éves kor között* (183–203) című tanulmányának bevezető szakaszában áttekinti a gyermekek magánhangzó-elsajátítására vonatkozó nemzetközi és hazai vizsgálatok eredményeit, és rávilágít arra, hogy ezek a vizsgálatok jellemzően csak egy bizonyos életkorra, esetleg időben egymáshoz közel eső életkorok összevető vizsgálatára koncentrálnak. Ezzel szemben a szerző a magánhangzók változásait, valamint az akusztikai magánhangzótér nagyságát vizsgálja akusztikai szempontból (például időtartam és formánsszerkezet). A kutatásban 7, 9, 11 és 13 éves gyermekek (összesen 80 fő) vett részt. (A felnőtt kontrollcsoportot 20 fő alkotta, az ő hanganyagukat a BEA adatbázisból választotta a szerző.) A gyermekekkel készített spontán narratívából és a felnőttkontrollcsoport anyagából is adatközlőnként egypercnyi anyag elemzésére került sor, elsősorban a magánhangzók első és második formánsára, illetve időtartamára koncentrálnak.

A vizsgálat eredményeiből kiderül, hogy gyermekkorban nagyobb az akusztikai magánhangzótér, mint felnőttkorban, valamint a magánhangzók időértékei fokozatosan rövidülnek az életkor előrehaladtával. A tanulmány zárása rávilágít arra, hogy a magánhangzók vizsgálata a gyermeknyelvben azért fontos, mert egyrészt a nyelvelsajátítás egy meghatározó szeletéről kapunk általa pontosabb információkat, másrészt az eredmények alapul szolgálhatnak az atipikus nyelvi fejlődésű gyerekek vizsgálatához is.

Jordanisz Ágnes egy 450 gyermek részvételével készült kutatást mutat be *Magyar anyanyelvű gyermekek fonológiai tudatosságának fejlődése 4 és 10 éves kor között (203–221)* című tanulmányában. A fonológiai tudatosság fogalmának részletes magyarázata után ismerteti a mérési módszertant, bemutatja a vizsgálathoz készült Fonológiai Tudatosság tesztet, amely többek között olyan feladatokat tartalmaz, mint a rímkeresés, a szószegmentálás és a szótagolás, a beszédhangizolálás stb. A tanulmány utolsó szakaszában a több mint 50 000 adat részletes elemzésére kerül sor. A kutatás eredményeiből számos következtetés vonható le: megállapítható, hogy a magyar gyermekek fonológiai tudatosságának fejlődésében univerzális vonás, hogy előbb a nagyobb egységet képező szótagokhoz fér hozzá a gyermek, majd a legkisebb egységhez, a fonémához. A magyar anyanyelvű gyermekekre az jellemző, hogy a szótagtudatosságuk spontán fejlődik (ezt a spontán fejlődést a kisgyermekeknek szánt mondókák ritmikussága is segíti), a mentális szótag-reprezentációjuk óvodáskorban folyamatosan változik, és a „szabályszerű” szótagolás felé tart. Ezek az eredmények fontosak a pedagógia és a gyógypedagógia szempontjából és azáltal, hogy pontosabb képet adnak a fonológiai tudatosság megjelenéséről, fejlődéséről, hozzájárulhatnak a hatékonyabb anyanyelvi nevelés kialakításához.

A kötetet Zsák Éva Indira *Életkori sajátosságok történetmeséléskor (221–235)* című tanulmánya zárja. A szerző az alapfogalmak tisztázása és az anyanyelv fejlődésének vázlatos áttekintése után kitér egy képsor elmesélésével kapcsolatosan a vizuális információfeldolgozás fontos szerepére. Ezt követően saját mérésének bemutatása következik: 42 gyermek hanganyagát választotta ki a GABI adatbázisból, minden beszélő egy hat képből álló képsorról beszélt. A szerző a vizsgálatban a megnyilatkozások terjedelmi (közlések hosszúsága) és „minőségi” (sokszínűség, felépítettség) jellemzőire koncentrált. A mérés eredményei rámutatnak arra, hogy a történetmesélés szerkesztettsége az életkor növekedésével egyre hatékonyabb lesz, valamint hogy a spontán beszéd helyzetében meglehetősen jellemzőek a grammatikai szempontból helytelen mondatok. A kisebb gyerekekre jellemző a töredezettség, közléseik szinte kizárólag tömondatokból állnak össze, de a kor előrehaladtával egyre színesedik, strukturálódik a beszédprodukció, bővül a szókincs.

Összességében elmondható, hogy az *Új utak a gyermeknyelvi kutatásokban* című tanulmánykötet rendkívül sokszínű, gazdag munka. A színvonalas tanulmányok minden gyermeknyelvkutatás iránt érdeklődőnek tájékoztatást nyújthatnak az aktuális kutatási trendekről. Nagy hangsúlyt kapnak a kötetben a fonetikai vizsgálatok, nem szerepelnek viszont benne pragmatikai, stilisztikai, kétnyelvűségi kérdésekkel foglalkozó munkák, ennek ellenére fontos és értékes anyagot olvashatnak az érdeklődők.

Bodnár, Noémi: Where is child language research heading? (Bóna, Judit Ed.: New ways in child language research)

Az írás szerzőjéről

Bodnár Noémi

doktori hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola
bodnarnoemi[kukac]gmail.com